

Ana Martinoli¹
Fakultet dramskih umetnosti, Beograd

30 GODINA RADIJA B92 REDAKCIJA ZA KULTURU KAO DEO SAVREMENE KULTURNO-UMETNIČKE SCENE BEOGRADA (1989–1999)

316.774/775:654.191(497.11)“1989/1999”
316.73(497.11)“1989/1999”
COBISS.SR-ID 281317900

Apstrakt

U fokusu ovog teksta je Redakcija za kulturu B92, često zapostavljena u sagledavanju važnosti i uticaja svega onoga što je Radio B92 pokrenuo, inicirao i realizovao. Korišćenjem metode dubinskog intervjua sa urednicima i autorima ove redakcije, realizovanim u periodu 2002–2015, kao i analizom programskih sadržaja i programskih akcija koje su nastale kao rezultat inicijativa Redakcije za kulturu, tekst će pokazati da su upravo ova organizaciona jedinica stanice i njeni programski segmenti možda na najupečatljiviji način sumirali vrednosti i programsku politiku B92 tokom prvih deset godina postojanja. Konačno, tekst se fokusira na period od osnivanja stanice do petooktobarskih promena 2000. godine, kada su aktivnosti i angažman Redakcije za kulturu bili najintenzivniji i najupečatljiviji i kada su vrednosti na kojima je ona počivala bile jasno definisane i kroz program oblikovane i realizovane.

Ključne reči

radio, B92, redakcija za kulturu, nezavisni radio, radio civilnog sektora

Radio B92 bi proslavio trideseti rođendan 15. maja 2019. godine. Ova beogradska radio-stanica je svojim programom i vanprogramskim aktivnostima na mnogo načina obeležila poslednju deceniju 20. veka u Srbiji. Delovanjem *on air* i akcijama van studija, bila je pokretač i podrška društveno-političkih promena, a neretko i izazivač bunta i borbe protiv represivnog režima, ratnih sukoba i sve jačeg nacionalizma, gušenja medijskih i građanskih sloboda i ukidanja demokratskih vrednosti u Srbiji, ali i bivšoj Jugoslaviji. Iako lokal-

1 ana.martinoli@fdu.bg.ac.rs

nog karaktera, stanica čiji program vrlo često nije mogao da se čuje ni u svim delovima glavnog grada, postala je mit na globalnom nivou, zahvaljujući beskompromisnosti, produkcijskoj inovativnosti, vrednostima na kojima je gradila programske sadržaje, pa samim tim i svoju reputaciju.

Analiza rada ove stanice mogla bi da se odvija na različite načine – kroz analizu njenih produkcionih i organizacionih karakteristika i specifičnosti, ulogu u političkim i društvenim zbivanjima tokom turbulentnih devedesetih godina prošlog veka, beleženjem ometanja i zatvaranja stanice, kao i brojnim paralelnim projektima koji su iznikli na vrednostima i pod uticajem Radija B92.

Sagledavanje rada Redakcije za kulturu pokazuje da je priča o Radiju B92 priča o politici i društvu jednog vremena, o borbi za slobodu i građansko društvo, borbi protiv nacionalizma, rata i mržnje, a da iznad svega toga zapravo stoji borba za kulturne vrednosti koje suštinski određuju i oblikuju jedno društvo.

Već na samom početku, Radio B92 je zauzeo posebno mesto na tržištu koje se tek formiralo u smislu programske raznovrsnosti. Radio B92 nije bio ni javni servis u tradiciji matičnih, državnih medija, niti komercijalni radio koji pokreću finansijski imperativi i lagani, zabavni sadržaji. Strukturom programa i organizacijom ukupnog rada i produkcije Radio B92 je bio najbliži *community* radiju, stanicama izniklim iz svoje sredine, čija bi se misija mogla sažeti u rečenici „Informacija nije samo ponavljanje ili predstavljanje onoga što se dešava u stvarnosti, već način da se ta stvarnost izmeni”² (Lewis and Booth 1989: 143). B92 je prezentovao autentičan pristup kreiranju programa, u vreme kada su pored matičnih radio-stanica, karakterisanih krutom i strogom koncepcijom i strukturom programa, počele da se javljaju i prve privatne stanice koje su se okrenule isključivo muzičko-zabavnim sadržajima.³ Istovremeno, iako je sve do 1996. godine emitovao program praktično bez dozvole, Radio B92 nije bio ni klasičan piratski radio, posebno ne u kontekstu amaterskog piratskog emitovanja koje je sredinom i krajem osamdesetih godina 20. veka počelo da se javlja u Beogradu.⁴

2 Moto jedne od najčuvenijih bolonjskih *community* radio-stanica, Radio Alice.

3 Radio Pingvin, kao prva beogradska privatna stanica, počeo je sa emitovanjem programa 22. novembra 1991. godine, bez političkih sadržaja, sa informativnim programom ograničenim na servisne informacije i zanimljivosti. Koncept mu je bio baziran na komercijalnom modelu radio-stanice.

4 Radio Feniks i Radio Marinero su neke od prvih piratskih radio-stanica koje su emitovale eurodisko hitove koristeći minijaturne predajnike postavljene na krovove zgrada na Novom Beogradu, uglavnom u pojedinim dobima dana i uz minimalno prisustvo voditelja.

Prilikom osnivanja Radija B92 u prvi plan su stavljeni entuzijizam, originalnost, mladalačka energija. Koliko god da je sastav autora, urednika, novinara i saradnika radija bio raznorodan – od njihovih interesovanja do senzibiliteta, pa i ideološkog *background*-a – ono što ih je povezivalo bilo je kritičko promišljanje stvarnosti, rezervisanost prema „zvaničnim verzijama” i želja za istraživanjem.

Družili smo se i... bili smo jako različiti, iz različitih gradova, različita godišta, ali povezivalo nas je to što smo svi bili skloni sumnji. Shvatili smo da je pitanje istine ne samo pitanje politike i istorije, već je i pitanje ukusa. (Stojanović,⁵ 2014)

Kako Stojanović navodi, pored škole i školskog programa, Omladinska organizacija kao podmladak tadašnje Komunističke partije zapravo je upravljala sadržajima koji su određivali kreiranje dominantnog ukusa u državi.

Shvatali smo da smo apsolutna manjina, ali da ima dosta ljudi oko nas koji bi ta ista pitanja postavljali, istu muziku slušali, o tim temama debatovali... Shvatali smo da nije sve tako crno-belo kako nam se predstavljalo kroz porodicu i medije. (Stojanović, 2014)

Na ova razmišljanja nadovezuju se stavovi Dušane Nikolić, tadašnje autorke Redakcije za kulturu, koja konstatuje da je estetski svetonazor radija bio drugačiji od drugih *opozicionih*⁶ stanica. Radio je, takođe, od početka nametnuo interaktivnost kao specifičnu odrednicu svojih aktivnosti, prateći dešavanja u gradu – muzikom, stilom svojih autora i voditelja, temama i komunikacijom sa slušaocima.

Baš kao ni ostatak programa, tako ni Redakcija za kulturu nije pokrenuta i organizovana kao rezultat unapred definisanog, precizno osmišljenog zadatka. Posebno je bilo otežano kreiranje zajedničke programske politike u redakciji radio-stanice koju su činili saradnici i novinari dva kulturološki i profesionalno dijametralno suprotna skupa novinara – onih koji su se profilisali kroz angažman u Indeksu 202 i onih koji su svoja medijska iskustva kreirali u okviru redakcije *Ritma srca*, programa emitovanog na radiju Studio B, pre pokretanja Radija B92.

5 Alisa Stojanović, prva urednica Redakcije za kulturu Radija B92.

6 Misli se na radio-stanice koje nisu pripadale državnom medijskom servisu i čije je izveštavanje bilo suprotstavljeno slici stvarnosti koju su kreirali režimski mediji. Često su te stanice devedesetih godina označavane i kao „nezavisne”.

I dok su se redakcije prirodno formirale kada su bili u pitanju informativni i muzički programi, ispostavilo se da „kulturu niko nije hteo, to nikog nije zanimalo”⁷.

Prva, udarna emisija redakcije za kulturu bila je *Privatno vlasništvo* i već kroz sam naziv očitovala se dominantna energija, namera i senzibilitet saradnika i autora redakcije koji su i kroz naziv želeli da iskažu autonomiju, pripadnost, prostor u kome će moći slobodno, nesputano i bez kontrole da se bave vrednostima u koje veruju⁸.

Meni se nije dopadalo kako su na Radio Beogradu tretirali kulturu, vrlo strejt, malograđanski. Nije bilo nikog ko razume našu generaciju, da bih ga pozvala da nam pomogne... Pozvala sam prvo ljude iz izlazaka, koji su pravili tu alternativniju scenu, Likovna akademija i FDU. Tako sam regrutovala ljude za koje sam znala da imaju interesovanja. Oni možda nisu imali novinarsko obrazovanje i znanje, ali to mi i nije bilo važno. Bila mi je važna ličnost, bio mi je važan ukus, senzibilitet. Zanimali su me oni koji pišu, a ne mogu da dopru do izdavačkih kuća. Tad je još postojao SKC, pa smo imali tu likovnu scenu, ona je bila alternativnija, tu je bilo mislećih ljudi. Bilo je važno da svi dele sličan senzibilitet, potrebu za sumnjom u postojeće Titovo i post-Titovo društvo i da imaju odnos prema urbanoj sredini, urbanom Beogradu u koji smo jako verovali, i da imaju odnos prema vremenu, prema društvu. Sve je išlo spontano. Nismo imali formalno znanje, čak ni potrebu da odgovorimo na osnovna novinarska pitanja, veća je potreba bila da podelimo svoja razmišljanja i stavove. Možda bi u današnjoj vrsti medija to bilo smešno ili pretenciozno, ali to je

7 Prema rečima prve urednice redakcije za kulturu, Alise Stojanović, upravo je muzička redakcija bila ta koja je inicirala i izvršila pritisak na to da se formira redakcija za kulturu kao zasebna programska i organizaciona jedinica stanice: „Sukobi su već postojali oko muzike i to je zapravo bio sukob oko ukusa. Oni su došli sa *mainstream* ukusom, RBgd1 ukusom, a naši su hteli alternativno. Ove političke teme su jako brzo postale zajedničke, oko toga su brzo našli zajednički jezik i samo su se povremeno svađali oko načina obrade, ali su generalno i jedni i drugi progresivno mislili, stvar je bila u izražavanju, slobodi. U muzici je bio rat. A onda su muzičari vrlo pametno shvatili da gubimo mnogo značajnije tržište, da je politika pitanje ukusa i da mi moramo šire tim ukusom da zgazimo. I da je strašno važno da se pustimo mirenja i dnevnih obaveza i da moramo da pravimo širi front koji će ići preko plasmana kulture, jer je tu i muzika i sve ostalo i da je to naše najjače oružje. Kultura je dobijena kao ministarstvo.” (Stojanović 2014)

8 „Šire gledano, ljudi su to drugačije percipirali, nije bilo veće ideje iza toga osim da je to naš segment i da ovi ne mogu tu da uđu. Kasnije je taj naziv zaživeo u drugom kontekstu, dopao se ljudima, jer je to bilo vreme socijalizma, državnog firmi, društvenog vlasništva, zajedničke imovine, a mi smo želeli da kažemo da nisu svi jednaki i da će svako odlučiti koliko će te kulture da uzme i koliko će se kulturno ponašati” (isto.).

bio rečnik tog vremena. Aleksandar Barišić (jedan od saradnika redakcije za kulturu, prim. aut.), kasnije poznat i kao scenarista „Crnog bombardera”, u tom filmu je preneo tu naivnost – mi zauzimamo stanicu i puštamo svoju muziku. To je realno tako izgledalo. Nije bilo neke veće definicije. Građeno je pre svega na emocijama i na strastima. (Stojanović, 2014)

Redakcija za kulturu B92 vrlo brzo se nametnula kao redakcija koja se bavi sadržajima do tada rezervisanim samo za programe državnog javnog servisa. Ono što je bila dodatna specifičnost B92 je sastav njene redakcije za kulturu – programe i emisije su kreirali i realizovali ljudi koji su bili umetnici, autori, pojedinci koji su stvarali sadržaje i koji su živeli kroz umetnički i kulturni život Beograda. Takođe, novina koju je predstavila ova redakcija je podela emisija po oblastima – emisije su bile specijalizovane, posvećene klasičnoj muzici, stripu, filmu, pozorištu⁹.

Zbog toga što su ljudi učestvovali u građenju scene i proizvodnji kulture u drugim formatima, zbog toga su te emisije bile drugačije u sadržaju, provokativne, slobodne, zastupala su se lična mišljenja i debelo su se branila. Pokušavali smo da stvorimo senzibilitet među publikom. Posle 20 godina od najintenzivnijeg delovanja redakcije za kulturu, sa istorijskim odmakom, sve što smo propagirali predstavljali je nesporne vrednosti u savremenoj kulturi Srbije. (Radosavljević,¹⁰ 2014)

Pojam koji se najčešće vezivao za rad redakcije za kulturu i muzičke redakcije bio je – alternativa. Ovaj pojam je najširoj publici često delovao isključujuće, odbojno, kao pojam koji označava sadržaj sa kojim neće umeti ili moći da komunicira.

Od reči alternativa dizala mi se kosa na glavi – pokušavala sam da objasnim da je to društvena, ali ne i umetnička alternativa. Društvena alternativa u odnosu na kompletne okolnosti u društvu – institucije su bile zatvorene, funkcionisale su po nekom vrlo teškom i zadržanom, zatvorenom sistemu. Ti umetnici u svim oblastima koje smo propagirali i podržavali, od stripa i književnosti do filma, bili su samo savremeni, a to „savremeni” niko nije hteo da prihvati, pa su ga nazivali „alternativno” jer je bilo dru-

9 Aktivnostima redakcije za kulturu Radija B92 bavila se i Milena Dragičević Šešić u svom tekstu „B92 urbani radio – politika, alternativa, rok... (I deo – istorija burnih vremena, 1990-1993)”, *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju, 1997.

10 Darka Radosavljević, urednica Redakcije za kulturu u periodu 1991–1999.

gačije. Oni su bili inovativni, imali energiju, znali da komuniciraju drugačije i znali da postavljaju novi sistem vrednosti. (Radosavljević 2014)

Tako je upravo redakcija za kulturu B92 bila zaslužna za prvu emisiju iz *gej kulture* („tad se to tako zvalo, nije bilo LGBT”, kaže Dušana Nikolić), ali i za autentične emisije iz pozorišta¹¹, filma, likovne kulture, književnosti.

Kroz emisije ovog tipa Radio B92 je imao direktan upliv u kulturu grada, pa nije postojala ni rezerva prema govoru ulice, žargonu, ličnom i slobodnom stilu izražavanja. Program je zvučao autentično, energično, verno, govorio je istinskim jezikom svoje publike, ne zazirući ni od slenga i novih reči. Promovisane su različite programske forme¹² koje pre toga nisu mogle nigde da se čuju, od horskog postavljanja unapred snimljenih pitanja gostu (emisija *Ghost in the machine*) do živopisnih anketa koje su program bojile neverovatnim, živopisnim izjavama ljudi sa ulice.

Radio B92 je bio filter. Nezanimljiva osoba nije mogla da ostavi komentar... Ključne stvari tog radija su bile šarm i bezobrazluk. (Anđelić,¹³ 2014)

Eksperimentisalo se u svakom smislu – sadržajem, stilom, načinom produkcije, formom. Za razliku od današnjih medijskih sadržaja, posebno u oblasti kulture, dominirao je originalan glas, bio je prisutan glas naturščika, nije se insistiralo na sterilnom, formalnom, zvaničnom, već na slikovitom, nesputanom, ličnom. Radio B92 se svojim sadržajima iz kulture nametnuo kao autoritet, program sa stavom, hrabar da uđe duboko u zonu do tada nedodirljivih autoriteta¹⁴.

Programske i produkcione specifičnosti Redakcije za kulturu B92

Redakcija za kulturu je svoju uređivačku politiku zasnivala na ukupnoj programskoj orijentaciji i ciljevima Radija B92, čiji su osnovni postulati bili

-
- 11 „Pravila sam emisiju iz pozorišta za ljude koji nikad ne idu u pozorište. Bavili smo se pozorištem koje bi moglo da interesuje ljude.” (Nikolić 2014)
 - 12 „...radili smo eksperimente koji bi možda danas ljudima bili smešni. U jednom trenutku su ljudi imali cele radio-drame na sekretaricama. Snimili smo našu sekretaricu i ljudi su nam slali svoje sekretarice. Dva sata smo pravili i posle slušali razgovor telefonskih sekretarica.” (isto.)
 - 13 Srđa Anđelić (Mjehur Ubica), urednik i autor Radija B92.
 - 14 „Alisa i ja smo uspele da, arogancija mi je ostala u sećanju, ubedimo selektora BITEF-a da B92 dodeljuje nagradu za najbolju predstavu na Bitefu. I bilo je tu ljudi, dramaturga, ali to nisu ljudi koje je zanimao Bitef. Mi smo pet godina vrlo arogantno imali žiri na radiju, ljudi koji nikad ne idu u pozorište, koji je dodeljivao nagrade.” (isto.)

objektivnost, promovisanje slobode govora, podržavanje alternativnih formi radijskog izražavanja, originalnost koja se često grančila sa radikalnošću. Istovremeno, programski sadržaji su umnogome zavisili od društveno-političkih dešavanja, kao i od situacije u kulturnoj odnosno medijskoj sferi. Započevši kao radijski eksperiment, Radio B92 je tokom prvih deset godina postojanja prošao kroz faze koje su obeležili istraživanje, otkrivanje dinamike programa i profesionalizacija produkcije. S obzirom na važan, istaknut položaj sadržaja vezanih za umetnost i kulturu u periodu 1989–1999, kao i na uticajna imena koja su ovaj program osnovala i kreirala, redakcija za kulturu je tokom godina, iako se smanjivao obim programa koji je realizovala, zadržala važan status iz perspektive identiteta i osnovnih vrednosti stanice. Postojanje pojedinih emisija iz kulture, autorski programi i specifičan audio izraz, sa stavom i kritičkim promišljanjem kulturno-umetničke scene, te otkrivanjem novih sadržaja u ovim oblastima – sve su to bile važne odrednice radija B92, čak i u trenucima kada je njegov informativno-politički program bio dominantan i najvidljiviji. Svoje sadržaje redakcija za kulturu je kontinuirano obnavljala i ojačavala sve većom profesionalizacijom, uticajnim autorskim programima, objektivnim i stručnim kritikama i promovisanjem novih, drugačijih, često u zvaničnim, tradicionalnim medijima skrajnutih kulturnih vrednosti.

Prisustvo i status redakcije za kulturu se menjao u odnosu na dinamiku razvoja celokupne stanice, koji je bio u velikoj meri određen političkim dešavanjima i zabranama rada stanice. Nakon uspostavljanja redovnog programa posle prvog gašenja Radija 1991. godine,¹⁵ večernje termine, u kojima je prethodno program emitovala Redakcija za kulturu, preuzela je Muzička redakcija. Tada su sadržaji iz kulture i umetnosti prebačeni u rane popodneve sate (13–14, kasnije 13–15 sati) ponedeljkom, sredom i petkom, i u prepodneve sate, kada su prilozi Redakcije za kulturu emitovani kao deo kolažnog dnevnog programa. I dalje su bile u pitanju precizno strukturirane tematske oblasti i postojali su urednici svakog termina.

U ovom periodu, važan deo aktivnosti Redakcije za kulturu vezan je za promociju *Urbazone*, koju 1993. pokreće Miomir Grujić Fleka¹⁶. Njegove trosatne noćne emisije, *Radio Šišmiš*, već su uveliko u tom trenutku imale kulturni

15 Prvo gašenje Radija desilo se 9. marta 1991. godine, tokom građanskih demonstracija. Policija je ušla u studijski prostor radija zbog izveštavanja o demonstracijama na ulicama Beograda i izvođenju tenkova, a program je tada prekinut na nešto manje od 24 sata.

16 Okrenut svim vidovima kulturnog i umetničkog stvaralaštva, „Fleka je kroz svoju emisiju, *Radio Šišmiš* (emitovala se ponedeljkom od ponoći) pokušavao da oslika psihološki raspad koji se paralelno dešavao sa raspadom grada” (Collin 2000: 89) odnosno destrukcijom društva i političke stabilnosti u zemlji.

status i ponovo, na specifičan način, kreirale radio *soundtrack* srpske i jugoslovenske stvarnosti.

Te njegove, uslovno rečeno, radio propovedi su imale jednu ozbiljnu društvenu, socijalnu ulogu. On je prikazivao, u jednoj umetničkoj radio formi, svu patologiju dešavanja koja su preticala sama sebe u tom galopirajućem raspadanju Jugoslavije. (Đurić,¹⁷ 2014)

Uz to, kroz različite vanradijske akcije vezane dominantno za izdavačku, likovnu i muzičku delatnost, promovišu se progresivni, savremeni kulturni modeli i sveži, mladi stvaraoci. Kroz aktivnosti Redakcije za kulturu radio je već značajno prerastao instituciju radija kao zadatog medija i ukazao na moguće pravce razvoja van studija i van emitovanog programa.

U programu Redakcije za kulturu 1995. godine pojavljuju se emisije koje su najavile teme i senzibilitet nekog budućeg vremena, tretirane na profesionalan, ali neformalan i dinamičan način¹⁸. U emisijama Redakcije za kulturu promovisana je i umetnička grupa *Škart*. Tako su, recimo, vesti grupe *Škart* bile sastavni deo emisije *Skicen blok*, čitala ih je Rahela Ferari, a njih su činile „apstraktne reči, one su bile nonsens u haosu u kome smo živeli, u periodu u kome su prebrojavani mrtvi i sahranjeni paralelno sa osvojenim teritorijama. One su imale pretenziju da postanu simbol nove teritorije slobode u mediju i u svesti ljudi” (Protić,¹⁹ 2002).

Godine 1995. Redakcija za kulturu gubi još jedan programski termin, pa sada realizuje program samo utorkom i četvrtkom. Jedine emisije Redakcije za kulturu iz ovog perioda koje su imale nazive bile su *Skicen blok* Darke Radosavljević i *Samo četvrtkom* Tanje Petrović. I dalje je postojala tematska specijalizacija programa, a prepodnevi termini su tretirali dnevne aktuelne događaje. *Puls*, „dnevni jelovnik gradskog života”, koji je u kratkoj formi najavljavao kulturna dešavanja u gradu, počinje da se emituje 1995. godine, u tri termina – 8:45 (pred Jutarnji dnevnik), 12:45 i 16:45 (pred Dnevnik).

17 Uroš Đurić, umetnik i autor radija B92.

18 Prva od ovakvih emisija je *Trivia* Dragana Ilića (danas urednika Redakcije za kulturu Radija B92), Stevana Vukovića (istoričar umetnosti, kustos u SKC-u, Galeriji Remont itd.) i Vladimira Jovandića, koja je obrađivala fenomen turbo-folka, tada u začetku. Skupina *Klipani u pudingu*, koja je realizovala mnoge priloge Redakcije za kulturu, takođe je bila kolevka mnogih današnjih umetnika, poput Daniela Kovača ili Borisa Mladenovića (kasnije članovi muzičke grupe *Jarboli*).

19 Dragan Protić Protta, jedan od osnivača i autora grupe *Škart*, iz intervju realizovanog u junu 2002.

Redakcija za kulturu Radija B92 je u ovom periodu kroz program nastavila da poštuje principe uspostavljene neposredno po njenom osnivanju. Afirmisan je i praćen *alternativni* (savremeni) kulturni model, tendenciozno je davan prostor onim događajima, umetnicima i radovima kojima se drugi mediji nisu bavili. To nije dovelo u pitanje umetničku vrednost dela, *alternativnost* je podrazumevala poštovanje estetskih i umetničkih nivoa vrednosti, ali se garantovala demokratičnost, otvorenost i praćenje savremenih tokova u umetnosti. „Podržavana je tzv. 'druga struja'; tada su se javili koreni te struje koja je za par godina postala *mainstream*, to je današnji *mainstream*” (Radosavljević, 2014).

Nakon studentskih protesta 1996/7. godine i mnogo jačeg okretanja stanice političkom i informativnom programu, te nakon još jednog gašenja²⁰, Redakcija za kulturu je dodatno smanjila obim programa. Termin ranije rezervisani za kulturu su se, shodno političkim prilikama, mešali se informativno-političkim programima, da bi se tek naknadno ponovo uspostavile dve emisije Redakcije – utorkom i četvrtkom, od 13 do 15 sati, odnosno od 14 do 16, ovoga puta bez naslova. Prepodnevni termini u kojima su bili zastupljeni kulturni i umetnički sadržaji su se potpuno izgubili. U politiku rada Redakcije se nije mešalo, ona je i dalje bila otvorena za sve umetničke inicijative, ali su se oštrina i lucidnost u dobroj meri izgubili, između ostalog i zbog smanjivanja broja autora i saradnika. Rad Redakcije za kulturu bio je sveden na kritičke osvrti i priloge sa aktuelnih dešavanja, recenzije najnovijih filmova i pozorišnih predstava.

Period bombardovanja 1999. godine i preuzimanje stanice od strane vladajućeg režima dovelo je do toga da se aktivnosti Redakcije za kulturu skoro u potpunosti premeste u Kulturni centar Rex, koji postaje jedan od generatora zbivanja i producenata sadržaja vezanih za domaću kulturnu i umetničku scenu. Na radio-talasima Redakcija za kulturu dobija ponovo prostor sa uspostavljanjem projekta B292²¹, pri čemu je smanjen obim dešavanja u gradu

20 Drugo gašenje Radija desilo se, takođe, tokom građanskih i studentskih protesta, 3. decembra 1996. godine. Ovoga puta signal je izostao iz etra čak pedeset sati. Zanimljivo je da odmah nakon gašenja jedan od zahteva studenata koji demonstriraju postaje i momentalno vraćanje radija B92 u etar. Intervencija da se radiju B92 omogući redovno i neometano emitovanje programa dolazi i iz inostranstva, kada kod tadašnjeg predsednika Slobodana Miloševića prestanak pritisaka na stanicu zahteva i Keti Marton, predsednica Komiteta za zaštitu novinara (CPJ). Vrlo brzo nakon toga, radio B92 konačno dobija i zvaničnu dozvolu za rad.

21 Četvrto gašenje programa se vezuje za period nakon bombardovanja i rad Radija B92 kao projekta B292. Ovaj program zvanično proizvodi ANEM, a on se emituje 12 sati dnevno na osnovu programsko-tehničke saradnje sa Studijom B na talasima njegovog Trećeg programa i

uticao na smanjenje obima programa koji je pripremala Redakcija. U ovom periodu, osim u dve emisije nedeljno, utorkom i četvrtkom, mesta za kulturu ima samo još povremeno u centralnim informativnim emisijama. Nedostatak umetničke i kulturne produkcije u gradu sveo je sadržaje koje priprema Redakcija na praćenje inostranih vesti, izveštaje sa retkih dešavanja i kritike retkih filmova ili pozorišnih predstava u gradu.

Potpuno oslobađanje radija i povratak u svoje prostorije, kao i uspostavljanje redovnog, dvadesetčetvoročasovnog programa na matičnoj frekvenciji, desio se 5. oktobra 2000. godine. Međutim, nekadašnja orijentacija Redakcije za kulturu ka promovisanju savremenih modela produkcije, novih umetničkih imena i kolektiva, novih tendencija i kreativnih, angažovanih autorskih pokušaja, u narednom periodu se u dobrom delu izgubila. Jedno od mogućih objašnjenja, osim drastične komercijalizacije programa, jeste i činjenica da su nakon demokratskih promena i državni mediji počeli da se bave do tada zapostavljenim i „nepodobnim” kulturnim institucijama, nezavisnim umetničkim grupama i projektima, te je „devedesetdvojka” izgubila i dotadašnju ekskluzivnost i otvorenost. Novina u programima Redakcije za kulturu u periodu nakon promena 2000. godine jeste veća zainteresovanost za pitanja kulturne politike i tranzicije u kulturi. Ono što nije izgubljeno iz prethodnih perioda bila je i dalje velika uticajnost zvaničnih kritičara Radija, oštrina njihovih stavova, profesionalnost i brzina, kao i originalnost u produkcijskom oblikovanju sadržaja iz kulture.

Redakcija za kulturu B92 van radijskog studija

Nakon početnog perioda razvoja Radija B92, tokom koga je uspostavljena delimično čvrsta programska koncepcija i definisana programska i kulturna politika, počelo se sa izgradnjom horizontalne strukture koja se nadovezivala na postojeće vrednosne osnove rada B92. Tako se tokom prve polovine devedesetih pojavljuje niz aktivnosti i novih struktura koje su poziciju i uticaj B92 činili mnogo jačim.

Nakon što su do polovine devedesetih godina preuzete sve značajnije kulturne institucije (Muzej savremene umetnosti, Narodno pozorište i dr.) ozbiljnija afirmacija umetničkih i kulturnih vrednosti, posebno kroz program lokalne stanice, postaju skoro nemogući. Takođe, upliv zvanične politike i

frekvenciji 99,1 MHz. Projekat B292 bio je aktivan u periodu od 2. avgusta 1999. godine do 17. maja 2000, kada je Radio ponovo ugašen i iseljen iz studijskih prostorija Studija B.

političkih dešavanja snažno je uticao na rad i kadrovsku strukturu brojnih gradskih institucija kulture. U takvom okruženju Radio B92 počinje da kreira „paralelni svet”, mreže pratećih delatnosti koje su bile nadogradnja emitovanog programa i koje imaju cilj da zadovolje kulturne potrebe publike koja nije imala skoro nikakve sadržaje na raspolaganju. Takva namera se uklopila u početnu misiju Radija B92, koja je podrazumevala ne samo prezentovanje informativnih i političkih sadržaja slušaocima, već šire kreiranje sasvim novih programskih i kulturnih modela i vrednosti. Savremena književnost, muzika, filmska i televizijska produkcija dobijaju novi prostor za razvoj i prezentaciju u okviru pratećih delatnosti i odeljaka Radija B92.

B92 postaje tačka susreta, ukrštanja umetnika, pisaca, filmskih autora, muzičara.

To je bilo polunamerno, poluslučajno, jer u tom trenutku više praktično nije bilo prostora da se uradi bilo šta osim onoga što vlast želi. Tako da smo morali da kreiramo prostor za sebe. Cela alternativna scena je nestala, ljudi su se ili iselili iz zemlje ili se povukli u svoje stanove. Nije bilo kulture o kojoj bi moglo da se izveštava, tako da smo morali nešto da organizujemo. (Matić 2000: 119)

Kao rezultat jednog dela aktivnosti Redakcije za kulturu radija B92 dolazi do osnivanja Cinema REX-a, Kulturnog centra B92, smeštenog u Jevrejskoj ulici broj 16, na Dorćolu²². Krajem leta 1994. godine Radio B92 je od opštine Stari grad iznajmio ovaj prostor i pretvorio ga u alternativni kulturni centar, „centar za savremenu umetnost i angažovanu kulturnu praksu”²³, koji je do zatvaranja 2018. godine funkcionisao kao prostor za savremenu umetnost i kao laboratorija za istraživanje novih polja na umetničkoj i široj kulturnoj sceni. Naziv zatečen na fasadi spontano je postao i zvaničan. Ime Cinema REX korišćeno je umesto reči *bioskop* da bi se publici ukazalo na raznolikost sadržaja i internacionalne programe²⁴.

Polazeći od stanovišta da su Beogradu potrebna mnoga mesta na kojima umetnički potencijal može da se ispolji, Cinema REX je obezbeđivao uslove

22 Zgrada Cinema REX-a sagrađena je početkom tridesetih godina 20. veka po projektu arhitekta Samuela Sumbula za potrebe društvenog doma jevrejskih društava „Oneg Sabat” i „Gemilut Hasadim”. Dom je posle Drugog svetskog rata bio nacionalizovan i korišćen u najrazličitije svrhe. Za potrebe snimanja jednog urbanog filma, početkom devedesetih, na fasadi je ispisan naziv: BIOSKOP REX, (videti: _rex.b92.net, pristupljeno 3. avgusta 2019).

23 Videti: rex.b92.net, pristupljeno 3. avgusta 2019.

24 Isto.

za realizovanje nove i prezentaciju postojeće domaće produkcije iz oblasti pozorišnih i likovnih umetnosti, muzike, filma, videa, novih medija i organizovao promocije i diskusije. Uključen u aktuelna socijalna i politička kretanja, Cinema REX je pružao mogućnosti tamo gde zvanične institucije ne mogu ili ne žele da ih pruže i aktivno saradivao sa kolegama iz zemlje i sa prostora bivše Jugoslavije.

REX je stekao reputaciju kao mesto za prikazivanje nekomercijalnih, niskobudžetnih, dokumentarnih, umetničkih, socijalno i politički angažovanih domaćih i stranih video i filmskih programa. REX je svojim kapacitetima za video produkciju obezbeđivao uslove za snimanje i montažu umetničkih, studentskih i kratkih dokumentarnih video-radova, koji su se uklapali u umetničku koncepciju kuće. Počevši od teze o neophodnosti omasovljenja produkcije razvijena je uređivačka politika kuće zasnovana na unapređenju lokalne produkcije kvalitetnim projektima.

Društvena i politička angažovanost je još jedna od ključnih karakteristika ove kuće. Od septembra 1994. godine Cinema REX je započeo programe u oblasti vizuelnih umetnosti. Prvi projekat realizovan u Cinema REX-u bila je izložba radova 24 umetnika od kojih je traženo da reaguju na prostor koji vide. Slede izložbe *Nemoguće* (projekat umetnika iz Beograda i Amsterdama), *Kontra Dibidon* (predstavljanje slovenačke alternativne scene) i prva godišnja izložba Soros centra za savremenu umetnost.

U Cinema REX-u su izvođene predstave i organizovane radionice najeminentnijih predstavnika domaćeg savremenog pozorišta (Dah teatra, Plavog pozorišta, Ister teatra, umetničkih grupa Omen, Kraft i dr.) i brojnih stvaralaca iz inostranstva. Cinema REX je bio organizator i producent savremenih izvođenja klasičnih muzičkih komada u saradnji sa studentima umetničkih akademija, učesnik pratećeg programa BITEF-a, kao i domaćih alternativnih pozorišnih produkcija.

Kada je reč o filmskim i video programima, Cinema REX je bio najvitalnija tačka prikazivanja alternativne i niskobudžetne video-produkcije koju su činili radovi B92, ali i filmske škole Kvadrat, Soros centra za stvaralaštvo mladih i autorski art-video projekti. Posebno su akcentovane projekcije društveno angažovanih i dokumentarnih projekata. REX je bio i organizator Internacionalnog festivala filma i videa.

Takođe, Kulturni centar REX je za najširu publiku bio poznat i kao domaćin međunarodnog Ring Ring festivala, fokusiranog na *world music* izvođače (Matić 2004: 172).

Izlazak iz studijskog prostora sa željom da se afirmišu delatnosti i inicijative Redakcije za kulturu nije se završavao samo u Cinema REX-u. Naime, radio B92 je okupljao veliki broj savremenih umetnika koje je angažovao na različitim projektima koji su kritički analizirali politička i društvena dešavanja u ratom zahvaćenoj Jugoslaviji, dajući prostor temama pomirenja, tolerancije, zajedništva. Jedna od takvih akcija u domenu kulture i afirmisanja antiratne aktivnosti bila je rekonstrukcija izgorele biblioteke u Sarajevu, koju su inicirali pojedinci i grupe iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Beogradski urednici ovog projekta bili su Veran Matić, Darka Radosavljević i Velimir Ćurgus Kazimir. Kao promotivni materijal objavljene su četiri publikacije malog formata, svaka sa nekoliko „malih radova” – poezijom, pripovetkama, esejima – čiji su autori bili druge nacionalnosti (Jevrejin, Srbin, Hrvat, Musliman), a motiv omota su bile četiri šolje za kafu. Kako objašnjava Prota iz Umetničke grupe *Škart*, koja je dizajnirala publikaciju, „ideja je bila podsetiti na mogućnost dijaloga, jer je bilo previše priče o tome da su svi naoružani, da se jedni moraju proterati da bi drugi živeli mirno, mnogo se govorilo tim jezikom globalnog i napakovanog jaza među nacijama” (Protić 2002). Slušaoci Radija su, za svaku poklonjenu knjigu za sarajevsku biblioteku, dobijali jedan primerak ovog izdanja.

Literatura

- Cinema REX, dostupno na: rex.b92.net [Pristupljeno: 12. avgusta 2019].
- Collin, Matthew. 2000. *Guerilla Radio*, London: Serpents Tail.
- Dragičević Šešić, Milena. 1997. „B92 urbani radio – politika, alternativa, rok... (I deo – istorija burnih vremena, 1990-1993)” u Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju.”
- *Handbook for Free B92*, dostupno na: <http://www.b92.net/free.html> [Pristupljeno: 12. avgusta 2019].
- Lewis, Peter & Booth, Jerry. 1989. *The Invisible Medium*, London: Macmillan.
- Matić, Veran. 2004. *Civil Networking in a Hostile Environment: Experiences in the Former Yugoslavia*, u zborniku *Shaping the Network Society*, ur. Schuler, Douglas & Day, Peter, Massachusetts: MIT Press.

Audio-izvori

- Intervju sa Alisom Stojanović, realizovan u proleće 2014. godine, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd.
- Intervju sa Darkom Radosavljević, realizovan u proleće 2014. godine, Radio B92, Beograd.
- Intervju sa Draganom Protićem Protom, realizovan u junu 2002. godine, Radio B92, Beograd.
- Intervju sa Dušanom Nikolić, realizovan u proleće 2014. godine, Radio B92, Beograd.
- Intervju sa Srđom Anđelićem, realizovan u proleće 2014. godine, Radio B92, Beograd.
- Intervju sa Urošem Đurićem, realizovan u proleće 2014. godine, Radio B92, Beograd.
- Intervju sa Veranom Matićem, realizovan u proleće 2014. godine, Radio B92, Beograd.

30 YEARS OF RADIO B92 – CULTURE DEPARTMENT AS PART OF BELGRADE’S CONTEMPORARY ARTS AND CULTURE SCENE (1989–1999)

Abstract

This paper focuses on the B92 Culture Department, often neglected in overall analyses of the Radio B92’s importance and impact on Serbian society during the 1990s. Using the method of in-depth interviews with the editors and authors of this department, as well as the station’s program content analysis and off air activities, this text aims to show that the Culture Department and its program segments most strikingly summarize the values and program policies of B92 during its first decade of existence.

Finally, the text focuses on the period from the station’s launch in 1989 until October 5th 2000, the period during which the activities and engagement of the Culture Department were most intense, and the values on which it rested were clearly defined and implemented throughout the whole program.

Key words

radio, B92, culture, independent radio, community radio